

Zdravko Antonić

O nekim problemima na realizaciji Studijskog projekta „Istorija radničkog pokreta i SKJ“ za period od 1941. do 1945. godine

Realizujući intencije CK SKJ, svojevremeno je Komisija za istoriju pri CK SKJ dala sugestiju da instituti za izučavanje radničkog pokreta udruže svoje napore u cilju stvaranja plana za izradu sintetičke istorije radničkog pokreta i SKJ. Na osnovu te sugestije pomenuti instituti su, aprila 1962. godine, obrazovali svoj Koordinacioni odbor, koji je donio odluku o izradi Studijskog projekta za istoriju radničkog pokreta i SKJ.

Kakav je taj Studijski projekat? Njegova osnovna karakteristika vidljiva je iz samog sadržaja u kome su dati predmet rada, dotadašnji rezultati u oblasti istraživanja, stanje arhivske građe, planovi rada institucija koje su se već bile počele baviti istorijom radničkog pokreta, organizacija i metod rada na izradi djela »Istorija radničkog pokreta i SKJ«, i, na kraju, periodizacija i osnovni problemi istorije radničkog pokreta i SKJ.

Druga njegova karakteristika vidljiva je iz cilja koji je trebalo postići realizacijom Studijskog projekta. Naime, još tada je u Studijskom projektu postavljen zahtjev da se istraži i obradi razvitak radničkog pokreta u cjelini počevši od njegova nastanka, pa do naših dana.

Iako je Studijski projekat izražavao potrebe prakse, treba napomenuti da ni njegovi inicijatori ni tvorci nisu bili vrsni historičari sa dugogodišnjom praksom i rezultatima rada na polju istorijske nauke. S druge strane, i rezultati istorijske nauke, prije nastanka Studijskog projekta, bili su veoma skromni. Osim nekoliko djela iz oblasti vojne istorije, tada još uvijek nisu postojali kompleksni radovi u kojima bi bila obrađena bitna pitanja razvitka rata i revolucije po pojedinim drugim područjima ili odgovarajućim periodima, ne samo u jugoslovenskim nego i u razmjerama pojedinih republika, pa i uži regiona. S obzirom da su se NOR i socijalistička revolucija počeli proučavati kao istorijski fenomeni relativno kasno, to su i metodološka iskustva, u vrijeme izrade Studijskog projekta, bila veoma skromna. Ako se tome doda prethodna neorganizovanost naučnog rada, nesređenost arhiva, nepostojanje istorijskih pomagala, neizdiferenciranost pogleda o nizu pitanja značajnih za istorijsku nauku (školovanje kadrova za jednu potpuno novu oblast naučnog rada, organizacija rada i vrijeme za koje je objektivno moguće napisati naučnu sintezu), onda se mora uvažiti činjenica da je osnova sa koje se pošlo pri izradi Studijskog projekta bila isuviše mala. Istina, tada

se osim V. I. I., katedri za najnoviju istoriju, ljudi koji su se iz vlastitog interesa počeli baviti NOR-om i socijalističkom revolucijom, raspolagalo i sa nekoliko ustanova¹⁾ (instituta) u kojima se počelo organizovano raditi. Ali treba imati u vidu da su te ustanove u vrijeme izrade Studijskog projekta bile tek u začetku svog razvitka. Mnoge od njih jedva da su nešto starije od samog projekta na kome je trebalo raditi. Njihovi prvi planovi i nisu bili usmjereni na obradu pojedinih istorijskih pitanja, nego više na prikupljanje, sređivanje i dokumentarističku obradu arhivske građe, kao i na druga organizaciona pitanja. Zato se može reći da se rad na izradi Studijskog projekta odvijao uporedo sa radom na izradama perspektivnih planova u institutima za istoriju radničkog pokreta.

Iz Studijskog projekta vidi se da je put do stvaranja uslova za izradu sinteze »Istorija radničkog pokreta i SKJ«, bio zacrtan da se odvija preko prethodne obrade niza monografskih radova. Preciznije rečeno, bilo je planirano da se obradi oko 200 monografija.

Zamišljeno je da se u tom sklopu NOR i socijalistička revolucija mogu obraditi kroz 78 monografija, i to:

1. Razvoj i djelatnost organizacija KPJ u Srbiji 1941—1945;
2. Jedinstveni narodnooslobodilački front u Srbiji 1935—1945;
3. Omladinski pokret u Srbiji 1941—1945;
4. Fašistički okupacioni režimi u Srbiji 1941—1945;
5. Okupacioni sistem u Hrvatskoj i kvislinška NDH;
6. Razvoj oružanih snaga NOP u Hrvatskoj 1941—1945;
7. Komunistička partija Hrvatske u toku rata i revolucije;
8. Razvoj narodne vlasti u Hrvatskoj u toku revolucije;
9. Razvoj Narodnooslobodilačkog fronta u Hrvatskoj u toku revolucije;
10. Sile osovine i NOP Jugoslavije;
11. Pregled razvoja KP Slovenije i Osvobodilne fronte;
12. Slovenačka kultura i revolucija;
13. Štampa i štamparije u Sloveniji u toku NOB-a;
14. Razvitak narodne vlasti u Sloveniji u toku NOB-a;
15. Kontrarevolucija u Sloveniji 1941—1945;
16. Razvitak NO vojske u Sloveniji;
17. Odnosi KPJ sa KP Italije i KP Austrije u toku NOB-a;
18. Okupacioni sistemi u Sloveniji;
19. KPJ u periodu priprema, pokretanja i razvoja ustanka u BiH u toku 1941. godine;
20. KPJ u periodu stabilizacije i daljeg razvoja ustanka u BiH 1942;
21. KPJ i razvoj NOP-a u 1943. godini;
22. KPJ u BiH u borbi za konačno oslobođenje zemlje 1944—1945;
23. Nacionalno pitanje u BiH u toku NOB-a;
24. Razvitak narodne vlasti u BiH u toku NOB-a;
25. Okupacioni sistemi u BiH 1941—1945;
26. Borba partijske organizacije Makedonije za prihvatanje linije KPJ o pitanju ustanka (april—septembar 1941. godine);
27. Borba partijske organizacije Makedonije za pravilno sprovođenje linije oružane borbe (septembar 1941—1942);

¹⁾ Vidi Studijski projekat, str. 28.

28. Partijska organizacija Makedonije u periodu razmaha, učvršćenja i proširenja NOP (1943—1944);
29. Bugarska radnička partija (k) i NOP makedonskog naroda;
30. SKOJ i antifašistički omladinski pokret u Makedoniji u toku NOB;
31. Narodna vlast u Makedoniji u toku NOB-a;
32. Masovne organizacije (NOP, AFŽ i druge) i njihova organizacija i djelatnost u Makedoniji u toku NOB;
33. Politička i društvena aktivnost partizanskih odreda i jedinica NOV u Makedoniji 1941—1944;
34. Ekonomska situacija u Makedoniji 1941—1944;
35. Okupacioni sistemi u Makedoniji;
36. Saradnja NOP sa NO pokretima u Bugarskoj, Grčkoj i Albaniji u toku rata;
37. Propaganda i štampa NOP u Makedoniji;
38. Manjine u Makedoniji i NOP;
39. Crnogorski partizanski odredi;
40. Razvitak narodne vlasti u Crnoj Gori u toku NOB;
41. Specifičnosti NOP u Crnoj Gori 1941. godine;
42. NOP u Crnoj Gori 1942—1943. godine;
43. Četnički i federalistički pokret u Crnoj Gori 1941—1945;
44. Partizanska štampa i sredstva informacije u Crnoj Gori 1941—1945;
45. KPJ i pripadnici građanskih partija u Crnoj Gori 1941—1945;
46. Organizacioni razvitak KPJ u Crnoj Gori 1941—1945;
47. Zatvori i koncentracioni logori 1941—1945;
48. Ilegalni rad na okupiranoj teritoriji Crne Gore;
49. Crnogorska narodna omladina;
50. Okupacioni sistemi u Vojvodini;
51. Razvitak NOB u Bačkoj;
52. Razvitak NOB u Banatu;
53. Srem u NOB;
54. Narodna vlast u Vojvodini;
55. Vojvodanske brigade u borbama van teritorije Vojvodine;
56. KPJ i NOB na Kosovu i Metohiji 1941—1945;
57. Omladinski pokret na Kosovu i Metohiji 1919—1945;
58. Okupacione uprave i kvislinzi na Kosovu i Metohiji;
59. Zatvori, logori i teror okupatora i kvislinga na Kosovu i Metohiji;
60. Razvitak NOV na Kosovu i Metohiji i vojne jedinice sastavljene od boraca sa Kosova i Metohije na susjednim terenima;
61. Odnosi između KPJ i KP Albanije 1941—1945;
62. KPJ u periodu aprilskog rata i priprema ustanka;
63. Pokretanje i razvitak ustanka do savjetovanja u Stolicama;
64. »Užička republika«;
65. Fočanski period (decembar 1941 — juni 1942);
66. SKOJ i omladinski pokret od aprilskog rata do stvaranja USAOJ-a;
67. USAOJ 1943—1945;
68. Razvitak NOP u drugoj polovini 1943. sa prvim zasjedanjem AVNOJ-a;
69. Razvitak NOP u drugoj polovini 1943. sa drugim zasjedanjem AVNOJ-a;
70. Izgradnja nove države 1944—1945;
71. AFŽ Jugoslavije 1941—1945;

72. Nacionalno pitanje u toku rata i revolucije;
73. Internacionalizam NOB;
74. Međunarodni položaj NOP i borba za međunarodno priznanje nove Jugoslavije 1941—1945;
75. Oslobođilački rat i revolucija u Jugoslaviji 1941;
76. Oslobođilački rat i revolucija u Jugoslaviji 1942;
77. Oslobođilački rat i revolucija 1943;
78. Oslobođilački rat i revolucija u Jugoslaviji 1944—1945.²⁾

Navedene formulacije u Studijskom projektu shvaćene su samo kao radni naslovi, ali se prilikom njihovog formulisanja težilo da pojedini problemi, periodi, ustanove, organizacije — jednom riječju, značajni istorijski događaji budu što cjelovitije zahvaćeni i tako obrađeni. Međutim, vidi se da u Studijskom projektu ima tzv. sitnih tema koje, i pod uslovom da budu dobro obrađene, neće bitno uticati na naučna razrješenja pojedinih istorijskih pitanja. Svakako da je i to jedan pokazatelj iz koga se vidi da je Studijski projekat rađen na osnovu postojećih tema koje su već bile u radu i na osnovu formulacija koje su dali tvorci Studijskog projekta, obično za one krajeve, probleme, periode i dr. koji nisu bili tematski zahvaćeni od strane pojedinih institucija koje su se već bile počele baviti najnovijom istorijom. U pogledu metodološke obrade pojedinih problema po republikama i pokrajinama, sastavljač Studijskog projekta, ostavio je široke mogućnosti. Tako je, npr., preporučivano da se tema sindikalni pokret u jednoj pokrajini može raditi i kao samostalna monografija i kao dio neke druge teme.

Ako se pažljivije pogledaju formulacije svih tema koje su navedene, onda se može uočiti da nema takvih koje podrazumijevaju obradu opštih uslova u kojima se razvijao NOR, obradu političkog, privrednog, kulturnog, ekonomskog i dr. stanja naših naroda. Ova i druga pitanja, bez kojih nije moguće svestrano izučiti istoriju NO rata i socijalističke revolucije 1941. do 1945. godine, tada namjerno nisu formulisana za tematsku obradu, jer se smatralo da je to dio istorije naroda Jugoslavije u XX vijeku i da to pripada Odjeljenju za istorijske nauke u Institutu društvenih nauka. Što se tiče, pak, vojnih pitanja, za to je bilo najmanje teškoća, jer se pretpostavljalo da će V. I. I. stići da obradi većinu tema iz te oblasti.

Drugim riječima, tada je u Redakciji za izradu Studijskog projekta »Istorija radničkog pokreta i SKJ« preovladalo mišljenje da će se uporedo sa izučavanjem istorije NOR-a i socijalističke revolucije istovremeno i izučavati osnovna pitanja iz najnovije istorije naših naroda, čime bi bio osiguran neophodan istorijski okvir za sintetičku obradu istorije radničkog pokreta.

Organizaciona snaga za realizaciju svih tema nađena je u postojećim institutima za radnički pokret na koje se gledalo ne samo kao na nosioce ovog zamašnog posla nego i kao na »centre za okupljanje svih raspoloživih snaga na izučavanju istorije radničkog pokreta«, gdje bi njihovi stalni unutrašnji saradnici bili samo »osnovno jezgro za izvršenje postavljenog zadatka, koje svojim organizacionim i metodološkim pravilnim radom, okuplja, povećuje i usmjerava sve snage u tom pravcu.«³⁾

²⁾ Broj i formulacije tema doslovno su prepisane iz Studijskog projekta koji je izrađen 1962. godine, str. 54—57.

³⁾ Studijski projekat od novembra 1962. godine, str. 63.

U pogledu podjele rada Studijski projekat je predviđao:

a) da republički instituti budu nosioci obrade svih monografija koje se odnose na problematiku razvitka na njihovom području (i u slučaju da određenu temu obrađuje saradnik nekog drugog instituta);

b) da se Odjeljenje za istoriju radničkog pokreta naroda Jugoslavije Instituta za izučavanje istorije radničkog pokreta u Beogradu orijentiše, prije svega, na obradu problema opštejugoslovenskog značaja, (rad centralnih organa radničkog pokreta i SKJ, monografije kojima je predmet razvitak u razmjerama čitave zemlje i posebno one teme koje imaju karakter sintetičkih prikaza pojedinih perioda, ustanova, problema itd.);

c) da se planovi rada na monografijama koje bi svaki institut donio na temelju ovoga projekta usaglase i potvrde od strane odgovarajuće stručne komisije tih ustanova.⁴⁾

Cjelokupni posao na pisanju istorije NOR-a i socijalističke revolucije predviđen da se završi do 1969. godine, i to tako što bi se do kraja 1966. godine radilo na monografskoj, a kasnije na sintetičkoj obradi navedene istorije.

Kada je Studijski projekat konačno dovršen, onda je dostavljen svim institutima koji su bili dužni da rade na njegovoj realizaciji. Upravo, tu su i izbile glavne teškoće, jer postojeći instituti nisu imali ni dovoljno sposobnih kadrova koji bi radili na monografijama, a ni dovoljno sredstava kojima bi obezbijedili te kadrove van svojih ustanova.

Pošto se, poslije trogodišnjeg rada, pokazalo da posao, prema prvobitnoj zamisli, ide veoma sporo, to je Koordinacioni odbor institucija koje zajednički rade na Studijskom projektu prihvatio, maja 1965. godine, jedan sažetiji i određeniji plan rada na monografijama koje treba da budu osnova za izradu sintetičke istorije NO rata i socijalističke revolucije. Ovaj Studijski projekat se razlikuje od prethodnog po tome što za svaku temu koja se radi ili treba da se radi utvrđuje obim, vrijeme i autora. Time je, dakle, poslije prve verzije Studijskog projekta, ostvaren jedan precizniji i jedinstveniji plan rada po kome je predviđeno da osnovna područja ispitivanja budu:

- okupacioni sistemi u Jugoslaviji (11 monografija);
- KPJ u ratu i revoluciji (6 monografija);
- razvoj oslobodilačkog rata i revolucije (8 monografija);
- narodna vlast i nova država 1941—1945. (9 monografija);
- KPJ u borbi za jedinstvo naroda u oslobodilačkom ratu i revoluciji (9 tema);
- četnički i drugi kontrarevolucionarni, kolaboracionistički pokreti (4 monografije);
- nacionalno pitanje u ratu i revoluciji (2 monografije);
- međunarodni odnosi i položaj Jugoslavije u periodu 1941—1945. (4 monografije);
- kultura i prosvjeta u revoluciji (3 monografije);
- materijalna baza i privreda NOP-a (2 monografije);
- Etnička vrijednost jugoslovenske revolucije (1 monografija).

Iz svih tih područja prema ovom Studijskom projektu, trebalo je da se obradi ukupno 59 monografija. Očigledno je da se razlika u broju monografija pojavila zato što su neke teme bile već završene i zato što je izvršena

⁴⁾ Isto, str. 65 i 66.

izvjesna preformulacija tema. Ono što je bitno i za ovaj Studijski projekat jeste činjenica da su njegovi neposredni realizatori ostali i dalje instituti i njihove snage. Međutim, oni nisu mogli »pokriti« svojim kadrovima ni ovako smanjeni broj monografija, što se najbolje vidi iz njihovih planova rada za 1961. i ostale godine. To je naročito karakteristično za institut Srbije, BiH, Makedonije, kao i neke druge nosioce Studijskog projekta. U vezi s tim nalaze se u veoma uskoj vezi i rokovi izrade pojedinih tema. Mnogi instituti nisu ni pomoću unutrašnjih ni spoljnih saradnika mogli da »uzmu u obradu sav broj planiranih tema«. Takve teme i danas se provlače u perspektivnim planovima tih ustanova, ali bez autora koji na njima rade.

Sve to, kao i neke druge teškoće, koje su iskrsele na polju realizacije Studijskog projekta dovode u pitanje prvobitno određene rokove izrade pojedinih tema.

Vjerovatno da je to jedan od glavnih razloga zbog čega je Koordinacioni odbor odlučio da organizuje savjetovanja istoričara koji se bave pojedinim periodima istorije radničkog pokreta. Prvo savjetovanje takve vrste održano je u Ljubljani, gdje se razgovaralo o periodu socijaldemokratije, a drugo u Sarajevu koje je bilo posvećeno periodu rata i revolucije 1941—1945.

Praktične pripreme za savjetovanje u Sarajevu započele su još 30. marta 1967. godine, kada su se predstavnici instituta dogovorili o vremenu, mjestu i glavnim problemima koje bi trebalo na savjetovanju pokrenuti. U tu svrhu bile su u svim institutima izrađene i međusobno razmijenjene informacije o stanju dosadašnje realizacije Studijskog projekta. Na bazi tih informacija sačinjena je u Institutu za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu jedna jedinstvena informacija koja je pokušala da obuhvati glavne probleme zajedničke ili slične svim srodnim ustanovama i bila je ujedno platforma za diskusiju.

Sarajevsko savjetovanje, na kome je prisustvovalo oko 40 istoričara, predstavnika instituta, arhiva i dr. ustanova iz svih republika, koji neposredno rade na realizaciji Studijskog projekta »Istorija radničkog pokreta i SKJ«, započelo je u znaku davanja odgovora na osnovno pitanje: dokle se došlo u realizaciji Studijskog projekta od trenutka njegove izrade (1962), pa do današnjeg dana i kakvi su dalji izgledi u tom pravcu?

Cio tok savjetovanja je pokazao da nije tako jednostavno odgovoriti na ovo pitanje. Ali, značaj savjetovanja je u tome što je na njemu, ako ne riješeno, a ono bar pokrenuto nekoliko značajnih problema od čijeg rješenja uveliko zavisi brža i bolja realizacija Studijskog projekta. Od mnogobrojnih problema ovom prilikom zadržaćemo se samo na onim koje bismo mogli nazvati: organizacionim, i sručno metodološkim.

1. Organizacioni problemi

a) Studijski projekat i realnost planova po institutima

Iako istoričari NOR-a i socijalističke revolucije već nekoliko godina rade na realizaciji jednog dijela Studijskog projekta, ipak niko do sarajevskog savjetovanja nije pokazao volju da taj dio Studijskog projekta stavi na javnu diskusiju samim istoričarima. Zbog toga se i desilo da ljudi koji čitavih pet godina rade na realizaciji tog projekta nisu, u stvari, bili direktno odgovorni za njegovo izvršenje. S druge strane, Koordinacioni odbor, koji je odigrao značajnu ulogu u izradi Studijskog projekta, samo je periferno pratio dalji tok rada na njegovoj realizaciji. Da bismo što plastičnije prikazali kako je to izvršenje teklo, ovde ćemo se poslužiti konkretnim planovima rada poje-

dinih instituta i njihovim informacijama koje su dostavili Institutu za radnički pokret u Sarajevu uoči savjetovanja istoričara 18. i 19. maja 1967. godine.

Institut za izučavanje radničkog pokreta:

Iz plana rada završeno 5 monografija i to:

- organizacija oslobođene teritorije 1941. godine;
- organizacija oslobođene teritorije sa centrom u Foči;
- organizacija velike oslobođene teritorije u drugoj polovini 1942. godine;
- četnički pokret u drugoj polovini 1942. godine;
- jugoslovenski zbjeg u Italiji i Egiptu.

U rukopisu završene monografije:

- SKOJ i omladinski pokret u Jugoslaviji u ratu i revoluciji 1941. godine;
- narodna vlast u drugoj polovini 1943. godine;
- II zasjedanje AVNOJ-a;
- nastanak i razvitak narodne vlasti 1941/42. godine.

U toku je rad na temama:

- rat i revolucija 1941. godine;
- nacionalno pitanje u NOB-i;
- četnički pokret 1941—1945. godine;
- materijalna baza NOB 1941—1945;
- jugoslovenske emigrantske vlade 1941—1945;
- rat i revolucija u Hrvatskoj 1943—1945;
- razvoj narodne vlasti od II zasjedanja AVNOJ-a do stvaranja ustavnog sistema FNRJ.

Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije:

Radi se na sljedećim monografijama:

- organizaciona snaga KPJ i razvoj NOP u Srbiji 1941—1945;
- SKOJ i omladinski pokret u Srbiji 1941—1945.

Istorijski arhiv PK SKJ za Vojvodinu:

U 1964. godini Komisija za istoriju PK SKJ za Vojvodinu, uz pomoć društveno-političkih radnika, institucija i ljudi koji se bave NOR i socijalističkom revolucijom, donijela je plan tema na osnovu koga su započela istraživanja:

- okupacioni sistem u Vojvodini;
- razvitak NOB u Bačkoj;
- razvitak NOB u Banatu;
- razvitak NOB u Sremu;
- narodna vlast u Vojvodini;
- vojvođanske brigade i divizije u borbama van teritorije Vojvodine.

Na osnovu ovoga plana koji predstavlja samo okvirno područje istraživanja, formulisano je 18 tema na kojima se sada radi u Vojvodini, i to:

- sistem okupacije u Sremu;
- rad KPJ na organizovanju narodnog ustanka u Sremu ;
- razvitak oslobodilačkog rata u Sremu 1942. godine;
- razvitak oslobodilačkog rata u Sremu 1944. godine;
- kulturno-prosvetna politika u Sremu za vreme NOB;
- teror okupatora u Sremu;
- sistem okupacione vlasti u Banatu ;

- sistem okupacione vlasti u Bačkoj i Baranji;
- pripreme za ustanak u Bačkoj;
- NOB u Bačkoj do uspostavljanja veza sa Sremom;
- NOB u Bačkoj u drugoj polovini 1943—1944;
- logori političkih zatvorenika;
- logori kolonista i dobrovoljaca;
- vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju (1944—1945).

Institut za istoriju radničkog pokreta Hrvatske:

U procesu je rad na temama:

- organizacioni i politički razvitak KP Hrvatske 1941—1945;
- Zagreb u NOB i revoluciji 1941—1945;
- razvitak NOB i socijalističke revolucije u Dalmaciji ;
- razvoj NOR u Hrvatskoj;
- četnici u Hrvatskoj 1941—1945;
- ustaški pokret i kvislinška NDH 1941—1945;
- djelatnost i rad ZAVNOH-a 1943—1945.

Obrađivana je i tema narodna vlast u Hrvatskoj, ali je dalji rad prekinut iz objektivnih razloga.

Historijski institut Slavonije u Slavonskom Brodu:

U naučno istraživačkom sektoru tri stalna i četiri vanjska saradnika rade kao svoj višegodišnji zadatak iz istorije NOP i revolucije sljedeće teme:

- ustanak i razvoj NOP u Slavoniji 1941;
- pregled oružanih borbi u Slavoniji 1941—1945;
- organizacija i značaj vojne pozadine za razvoj NOP u Slavoniji;
- organizacija i razvoj vojnog sistema u Slavoniji za vrijeme NOR;
- materijalna baza NOP u Slavoniji 1941—1945;
- Nijemci u Hrvatskoj do 1945;
- žene u naprednom radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu u Slavoniji;
- omladina Slavonije u NOB-i.

Institut za istoriju radničkog pokreta Slovenije:

Informacije Instituta koje su dostavljene za savjetovanje istoričara u Sarajevu nisu obuhvatile popis tema na kojima se radi, ali se iz Studijskog projekta, koji je prerađen 1965. godine, vidi da su u Sloveniji unesene sljedeće teme kao istraživačka područja:

- okupacioni sistem i kvislinzi u Sloveniji 1941—1945;
- KP Slovenije u ratu i revoluciji 1941—1945 ;
- rat i revolucija u Sloveniji 1941—1945;
- narodna vlast u Sloveniji 1941—1945;
- KP Slovenije u borbi za jedinstvo slovenačkog naroda u ratu i revoluciji 1941—1945;
- »bela garda« i druge kolaboracionističke snage u Sloveniji.⁵⁾

Institut za istoriju radničkog pokreta Bosne i Hercegovine:

Do sada su u Institutu završene sljedeće parcijalne teme:

- KPJ u periodu priprema, pokretanja i razvoja ustanka u Hercegovini 1941. godine;
- ustanak u Bosanskoj krajini 1941/42. godine;

⁵⁾ Vidi, Studijski projekat, prerađeno izdanje od decembra 1965. godine, str. 18-28.

- razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini do drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Osim navedenih tema, u procesu rada, objavljeno je više manjih priloga u kojima se rasvjetljavaju pojedina pitanja potrebna za uspješnu obradu širih monografija.

U Programu rada Instituta za 1967. godinu nalaze se u obradi sljedeće teme:

- ustanak u istočnoj Bosni 1941/42. godine ;
- KPJ u istočnoj Bosni od sredine 1942. godine do oslobođenja 1945. godine;
- razvoj narodne vlasti u BiH od Drugog zasjedanja AVNOJ-a;
- okupacioni sistemi u BiH 1941—1945. godine.

Istorijski institut Crne Gore:

U Institutu se radi na temama:

- narodna vlast u Crnoj Gori 1941—1945;
- stara Crna Gora u NOB;
- narodnooslobodilački pokret u Crnoj Gori 1942—1943;
- odnos KPJ prema pripadnicima građanskih partija u Crnoj Gori 1941—1945;
- Crnogorska narodna omladina 1941—1945;
- antifašistički front žena Crne Gore;
- četnički i federalistički pokret u Crnoj Gori 1941—1945.

Van Studijskog projekta rade se teme:

- narodnooslobodilački pokret na okupiranoj teritoriji u Crnoj Gori 1941—1945;
- organizacioni razvitak KPJ u Crnoj Gori 1941—1945;
- partizanska štampa i sredstva informacije u Crnoj Gori 1941—1945. godine.

Institut za nacionalnu istoriju Makedonije u Skoplju:

U Institutu se pomoću unutrašnjih i spoljnih saradnika radi na 11 tema:

- okupatorski sistem u Makedoniji 1941—1945. godine;
- KPJ u Makedoniji kao vojna i revolucionarna organizacija;
- narodna vlast u Makedoniji 1941—1945;
- SKOJ i antifašistički omladinski pokret u Makedoniji u toku NOB;
- Žene Makedonije u NOB;
- Narodni front i druge masovne organizacije u Makedoniji u NOB;
- Manjine Makedonije u NOB;
- Nacionalno pitanje u Makedoniji 1941—1945;
- saradnja NOP sa NO pokretima u Bugarskoj, Grčkoj i Albaniji u toku rata;
- vojne operacije u Makedoniji u toku NOR;
- teror bugarskog fašističkog okupatora u Makedoniji.

Komisija za istoriju u Prištini:

Komisija za istoriju PK SKS organizovala je 1963. godine rad na istoriji NOP na Kosovu i Metohiji i pri tome se orijentisala na sljedeće teme:

- partizanske i vojne jedinice na Kosmetu 1941—1945;
- razvoj i borba organizacija KPJ na Kosmetu 1941—1945;
- organizacija AFŽ na Kosmetu 1941—1945;
- SKOJ na Kosmetu 1941—1945;
- narodnooslobodilački odbori na Kosmetu 1941—1945;

- KPJ i nacionalno pitanje na Kosmetu;
- okupacioni sistemi i kvislinzi na Kosmetu 1941—1945;
- odnosi između KPJ i KP Albanije 1939—1945.

Vojnoistorijski institut u Beogradu:

Radi se na sljedećim temama:

- Bihaćka operacija;
- operacija NOVJ u zapadnom i centralnom dijelu Jugoslavije 1943;
- Bitka na Sutjesci;
- zimska operacija u zapadnim i centralnim dijelovima Jugoslavije 1943—1944;
- drvaraska operacija;
- operacija za oslobođenje Srbije 1944;
- riječko-tršćanska operacija 1945;
- sremski front;
- stvaranje i izgradnja Armije u NOR;
- Slovenija u oslobodilačkoj borbi 1941—1945;
- Makedonija u oslobodilačkoj borbi 1941—1945;
- slobodna teritorija u oslobodilačkoj borbi 1941—1945;
- diverzijska djestva u NOR.

Danas se, opravdano, može postaviti pitanje: da li se pomoću tema koje su navedene u svim informacijama može zahvatiti i naučno obraditi cijeli kompleks problema koje treba izučiti da bi se stvorili uslovi za pisanje sintetičke istorije NOR i revolucije, i drugo, šta raditi sa onim temama iz Studijskog projekta koje su dodijeljene pojedinim institutima, a na kojima još niko nije počeo da vrši istraživanja?

Odgovor na prvo pitanje podrazumijeva ne samo rasčišćene pojmove u pogledu formulacije tema, tj. da li su odabrane teme najadekvatniji odraz suštine problema, nego i sasvim jasne i čiste pojmove cilja kome se želi stići. Sasvim je logično da ne mogu biti isti kriteriji, i ako se želi pisati istorija NO rata i revolucije i ako se želi pisati istorija naroda Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. Iz ranijeg izlaganja smo vidjeli da je Studijski projekat rađen pod pretpostavkom da će se pisati samo istorija NO rata i revolucije, ali je većina prisutnih istoričara na skupu u Sarajevu nedvosmišleno tvrdila da bi to, kada je u pitanju 1941—1945. godina bilo metodološki neispravno, jer se NO rat i revolucija u Jugoslaviji ne mogu posmatrati kao izolovani istorijski proces.

Šteta je što na skupu u Sarajevu nije bilo konkretnih prijedloga u pogledu davanja odgovora na ovo pitanje, te ga i dalje treba smatrati otvorenim.

Odgovor na drugo pitanje tražen je, na skupu u Sarajevu, u ponovnom preispitivanju svrsishodnosti postojećeg Studijskog projekta, u cjelishodnosti i opravdanosti nekih tema koje još nisu »pokrivene« i u cjelokupnom preispitivanju dosadašnjeg rada ne samo u pogledu Studijskog projekta nego i na polju organizacije, međusobne saradnje, razmjene, raspodjele tema, kao i materijalnih sredstava.

b) Kadrovi

Svemu ovome treba dodati činjenicu da je stalni pratilac jednog plodnijeg rada na realizaciji Studijskog projekta bio veoma mali broj stručnih kadrova koji su savladali naučni metod i stekli šire iskustvo na polju isto-

rijske nauke. Većina informacija, koje su razmijenile ustanove uoči savjetovanja historičara u Sarajevu, veoma stidljivo govori o ovom problemu, iako je nesumnjivo da on postoji. Osim informacije Instituta za radnički pokret Jugoslavije, iz koje se vidi da na periodu 1941—1945. godine radi ukupno 7 saradnika (4. doktora, 2 samostalna istraživača i 1 magistar), i informacije Instituta za radnički pokret u Zagrebu, u kojoj se dosljedno kaže da su saradnici »gotovo odreda početnici u svom poslu«, ni jedna druga informacija ne tretira pitanje kvalifikacione strukture svog kadra kao da je to nevažno pitanje. Međutim, na osnovu nekih ranijih analiza koje su vršene za potrebe Koordinacionog odbora⁶⁾ 1965. godine, a naročito na osnovu diskusije koja je vođena na savjetovanju historičara u Sarajevu, vidi se sva težina ovoga problema. On se, po našem mišljenju, ogleda naročito u tome što većina ustanova u Zajednici instituta nemaju svoje unutrašnje, a neke čak ni spoljne saradnike koji bi, kao već afirmisani naučni radnici, kvalifikovano rukovodili organizacijom naučnog posla i uz svakodnevnu pomoć uticali da se mladi kadar što prije osposobi za samostalan naučni rad. Ovo pitanje je utoliko aktuelnije ako se zna da u institutima, koji su glavni nosioci Studijskog projekta, radi veliki broj mladih ljudi — asistenata, kojima su teme iz Studijskog projekta ujedno i prvi ozbiljni pokušaji u naučnom radu. Ne smije se zaboraviti činjenica da većina kadrova, koji rade u institutima, ima malo naučno iskustvo ne samo zato što su po godinama mladi nego i zato što su kasno počeli da se bave naučno-istraživačkim radom.

U borbi za kvalitet autora neki su instituti učinili već ozbiljnije korake bilo putem angažovanja brojnih stručnjaka sa strane (Institut u Ljubljani, Zagrebu, Skoplju), bilo podizanjem kvalifikacione strukture svojih kadrova putem specijalizacije.

Stručno-metodološki problemi

a) Problem arhivske građe

Na sarajevskom savjetovanju je dominiralo mišljenje da je stanje arhivskih fondova iz kojih se koriste postojeći arhivski izvori za pisanje monografija još uvijek dosta slabo. Takvo mišljenje naročito se zasniva na činjenici što fondovi još nisu kompletirani potrebnom građom koja se čuva u drugim ustanovama. Ukoliko se nešto i radi u tom pravcu, to ide veoma sporo i često se gubi dragocjeno vrijeme oko raspodjele i čuvanja građe, što se uveliko odražava na intenzitetu pisanja, a naročito na kvalitetu napisanih radova. Ne ulazeći u šire razmatranje opravdanosti postojanja velikog broja malih arhiva, ovde se samo može konstatovati činjenica da je i to jedna od prepreka koja usporava proces istraživanja i guta veća finansijska sredstva. Ako se tome doda nepostojanje osnovnih pomagala (vodiča, regista, registara i dr.), a da se i ne govori o štampanju građe (osim Vojnoistorijskog instituta), onda se ne moramo čuditi što naši historičari troše veoma mnogo vremena na prikupljanju i sređivanju građe. O svim ovim pitanjima na savjetovanju u Sarajevu govorilo je više učesnika i svi se oni slažu u tome da sređivanju i objavljivanju arhivske građe treba prići što brže i racionalnije.

⁶⁾ Vidi Studijski projekat »Istorija radničkog pokreta i SKJ« od XII 1965. godine, str. 36.

b) Problem naučne bibliografije

Većina diskutanata na skupu u Sarajevu pošla je od konstatacije (F. Škerl, E. Redžić, B. Krizman, D. Stanisavljević i dr.) da je za racionalnije i korektnije pisanje neophodno postojanje jedne cjelovite bibliografije u kojoj bi bilo sabrano sve što vrijedi za istorijsku nauku, bilo kao izvor ili literatura. Istaknuta je i podržana konstatacija da je, do danas, u našoj zemlji i van nje, napisano dosta radova u kojima je obrađen niz pitanja iz NOR i socijalističke revolucije, ali da u toj produkciji ima i takvih radova koji nemaju gotovo nikakve naučne vrijednosti. Zato je problem bibliografije postavljen tako da rad na njemu nužno podrazumijeva prethodno raščišćavanje pitanja u pogledu naučnog vrjednovanja svega onoga što je do sada u NOR i socijalističkoj revoluciji napisano. Da bi se ovo postiglo, neophodno je da se napiše ne samo jugoslovenska bibliografija istorijskih radova nego i studija o toj bibliografiji.

c) Naučna kritika

Pitanje naučne kritike stavljeno je u usku vezu sa pitanjem izrade studije o jugoslovenskoj historiografiji NO rata i revolucije. Na skupu je rečeno da je na ovom polju u nas veoma malo urađeno. Osim one kritike, koja je nastajala sporadično može se zaključiti da je do sada veoma malo učinjeno, ne samo u institutima nego i u drugim ustanovama na gajenju prave naučne kritike. Iz razloga što prava naučna kritika nije išla u korak ili bar nije pratila stvaralaštvo o NOR i socijalističkoj revoluciji došlo se do toga da danas nemamo ni približno tačnu predstavu o vrijednosti napisanih radova. Prikazi istorijskih radova u pojedinim časopisima, dnevnim listovima ili radio-emisijama, u kojima se govori samo o sadržaju pojedinih djela bez analize metoda rada kojim se pisac služio, bez ocjene rezultata i propusta koji su u radu nastali i bez ukazivanja na specifičnu težinu djela ne samo po broju strana nego i po tome što ono razrješava u istorijskoj nauci — svakako da ne mogu zamijeniti pravu naučnu kritiku. Nijedno savjetovanje, simpozijum, pa ni kongres istoričara, koji je krajem 1965. godine održan u Sarajevu, nisu bili toliko preokupirani pitanjem naučne kritike, kao ovo posljednje sarajevsko savjetovanje istoričara NO rata i revolucije. Na njemu je od strane mnogih istoričara (M. Apostolski, B. Krizman, F. Škerl, E. Redžić, Đ. Stanisavljević, i dr.) ukazano da je naučna kritika uslov razvitka istorijske nauke i da joj s toga treba posvetiti punu pažnju. Ujedno je apelovano na sve istoričare koji se bave novijom istorijom da se više nego dosada angažuju na polju naučne kritike.

e) Problem sinteze

Može se reći da je ovo jedan od problema koji nije prvi put razmatran na savjetovanju istoričara u Sarajevu. On je u više navrata pokretan i ranije: o njemu se govori još 1962. godine u Studijskom projektu, nekoliko puta ga je razmatrao Koordinacioni odbor, zatim su ga s vremena na vrijeme razmatrali i pojedini istoričari na raznim skupovima. Ali vrijeme pokazuje da svi ti naporu nisu bili dovoljni da bi se razriješio ne samo problem naučne sinteze nego ni pristup tom problemu.

Najvažnija pitanja koja su u vezi s tim postavljena na sarajevskom savjetovanju bila su:

— prvo, da li sadašnji nivo jugoslovenskih historiografija omogućava rad na naučnoj sintezi?

— drugo, da li raditi tzv. republičke sinteze ili ići na tzv. saveznu sintezu?

— treće, da li raditi sintezu NOR-a i socijalističke revolucije ili sintezu: narodi Jugoslavije u drugom svjetskom ratu?

— četvrto, šta sve preduzeti u pogledu organizacije i metodologije rada da bi se poslu pristupilo stručno i organizovano.

Diskusija u Sarajevu je potvrdila da naši već afirmisani naučni radnici imaju različite poglede na ova i druga slična pitanja. Da bi pokrenuli dalju diskusiju o problemu sinteze i van savjetovanja u Sarajevu koja bi doprinijela što potpunijem i definitivnom davanju odgovora na postavljena pitanja — ovom prilikom izničećemo neka od tih gledanja.

1. Da li sadašnji nivo jugoslovenske historiografije o NOR-u i revoluciji omogućava rad na naučnoj sintezi?

U odgovoru na ovo pitanje mišljenja su bila podijeljena. Jedni su smatrali da već postoji minimum uslova koji su neophodni za pisanje sinteze i da su ti uslovi utoliko veći ukoliko je riječ o sintezi pojedinih republika.

Drugi su, pak, ocijenili izlišnim ma kakav razgovor o problemu sinteze bez prethodno izrađene studije o dosadašnjim dostignućima u oblasti jugoslovenske historiografije i studije o stanju i kvalitetu naučnog kadra. Po njihovom mišljenju, tek na osnovu ova dva elaborata bilo bi moguće, bar približno, uočiti, ocijeniti i razriješiti mnogobrojne probleme od kojih bi se moralo poći. Kada je riječ o sadašnjim uslovima, oni su sasvim kategorični, jer smatraju da današnji stepen istorijskog istraživanja o NOR-u i revoluciji, i današnje stanje kadrova nije dovoljno za pisanje sinteze. Sama činjenica što postoji prilično veliki broj bibliografskih jedinica o NOR-u i revoluciji sa kojim se ponekad želi prikazati istoričarska produktivnost, ne predstavlja osnovnu garanciju široke naučne podloge za sintetički rad. Sve ono što bi u sadašnjim uslovima bilo moguće uraditi jeste jedno intenzivnije angažovanje na sintetičkoj obradi pojedinih problema, npr., socijalna struktura učesnika NOR-a, ustaštvo, četništvo i dr.

2. Da li prethodno raditi tzv. republičke sinteze ili odmah ići na tzv. saveznu sintezu?

Koliko je ovo pitanje aktuelno, vidi se po tome što je o njemu bilo riječi ne samo na savjetovanju nego i u više informacija koje su razmijenjene po institutima nekoliko dana ranije. U jednoj od njih se postavljaju i komentarišu ova pitanja:

— da li postoji opasnost da se u radu na jugoslovenskim temama u težnji da se analizira i utvrdi ono što je za jugoslovensku revoluciju bilo opšte i zakonito, zapostave nacionalne specifikke, ono što je svaki od jugoslovenskih naroda u tu revoluciju unio kao svoje, kao posebno, nastalo u specifičnim uslovima nacionalnog, političkog, privrednog, kulturnog itd. razvitka?

— Da li, s druge strane, postoji opasnost od nenaučnog i neistorijskog »osamostaljivanja« razvitka od strane istoričara koji se bave istorijom rata i revolucije u nacionalnim, republičkim ili pokrajinskim okvirima, što vodi krivim predstavama koje nisu u skladu sa stvarnim istorijskim razvitkom?

Iako su na oba postavljena pitanja autori informacije iz Instituta za izučavanje radničkog pokreta dali potvrđan odgovor (dakle, postoji opasnost, primjedba A. Z.) oni su smatrali da nije problem u tome da li se

tema uzima iz uže ili šire problematike, lokalnog ili opšteg značaja, nego u samom profilu istraživača i obrađivača teme tj. »u njegovoj sposobnosti ili nesposobnosti da sa metodološki ispravne pozicije priđe izučavanju izabrane teme«. Međutim, treba istaći da se na savjetovanju čulo mišljenje da tzv. »savezna« sinteza ne može nastati bez prethodne izrade »republičkih« sinteza. Ova konstatacija se više zasniva na praktičnom i racionalnom gledanju na samu izradu sinteze, nego na nekoj široj teorijsko-metodološkoj argumentaciji. Naime, tvrdi se da je lakše izraditi jednu »republičku« sintezu iz prostog razloga što je istoričaru ili grupi istoričara koji se prihvate takvog posla jednostavnije operisati onim izvorima i napisanim radovima koji daju podatke za republičku, nego za saveznu sintezu. U prilog ovom shvatanju ide i smještaj i raspored postojeće arhivske građe, kao i preovladavajuća dosadašnja praksa u obradi pojedinih istorijskih problema koji su više zahvatani i tretirani od strane istoričara u republičkim, nego u saveznim okvirima. Pobornici prethodne izrade republičkih sinteza smatraju da će se tim putem najlakše razriješiti pojedini istorijski problemi o NOR-u i revoluciji, a time bi se ujedno olakšao i ubrzao rad na »saveznoj« sintezi. Dakle, nije riječ o nepostojanju potrebe za izučavanjem pitanja opštejugoslovenskog značaja, nego o metodu koji treba primjenjivati u procesu izučavanja tj. u dokazivanju da je prethodno potrebno raditi republičke sinteze.

Jedno drugo gledište koje je zastupalo više istoričara zasnivalo se na činjenici da bi bilo suvišno i nepotrebno raditi na tzv. »republičkim« sintezama. Umjesto toga, istaknuta je potreba obrade pojedinih istorijskih problema bez obzira na vrijeme i granice u kojima su se ti problemi manifestovali. Prema ovom gledištu, sasvim je sporedno gdje će se nalaziti ljudi koji bi radili na stvaranju sinteze, jer ono što je bitno jeste činjenica da oni budu sposobni i kvalifikovani za taj posao.

3. Da li raditi sintezu NOR-a i socijalističke revolucije ili ići na sintezu: Narodi Jugoslavije u II svjetskom ratu?

Iako o ovom pitanju nije bilo nekih brojnih diskusija, moglo se zapaziti da su svi oni, koji su o njemu govorili, bili za to da se piše sinteza: Narodi Jugoslavije u II svjetskom ratu, a ne NOR i socijalistička revolucija, jer se prvom formulacijom može adekvatnije i sveobuhvatnije izraziti dio istorijske prošlosti naših naroda.

4. Šta sve preduzeti u pogledu organizacije i metodologije rada da bi se poslu pristupilo stručno i organizovano?

Na savjetovanju je rečeno da za jedan organizovan rad na izradi sinteze nije dovoljno samo postojanje organizacione podloge na čemu se i do sada najviše radilo, nego je isto tako značajno da se cjelokupni dalji posao povjeri jednom zajedničkom tijelu izabranom iz reda već afirmisanih istoričara koje bi ne samo racionalnije nego i stručnije radilo na izradi sinteze. Zapaženo je da su sadašnji uslovi daleko povoljniji od onih u kojima je nikla inicijativa za pisanje sinteze, ali da oni nisu još na takvom stepenu da bi s njima budućí sintetičari mogli biti zadovoljni. Upravo zbog toga se i zagovaralo stvaranje jednog takvog tijela koje bi intenziviralo cjelokupni posao. Ono bi istovremeno bilo inicijator i organizator svih narednih skupova na kojima bi se pretresala razna pitanja iz oblasti metodologije naučnog rada i organizacije posla. Savjetovanje je preporučilo svim institutima za radnički pokret i drugim ustanovama da oni što skorije pošalju

prijedloge za ljude koji bi ubuduće radili u tom zajedničkom stručnom tijelu.

Značaj dvodnevnog savjetovanja historičara NOR-a i socijalističke revolucije, koje je 18. i 19. maja 1967. godine održano u Sarajevu, sastoji se u tome što je na njemu otvoren čitav niz problema. Među takve probleme, kako je to i u zaključcima savjetovanja rečeno, spadaju još uvijek otvoreno pitanje Studijskog projekta, odnosno programa rada na istoriji oslobođilačkog rata i revolucije, kritičko sagledavanje i vrednovanje onoga što je do sada napisano o NOR-u i revoluciji, problem sinteze, način organizovanja i istupanja historičara, saradnja u radu i afirmacija naše historiografije ne samo na jugoslovenskom nego i na evropskom i međunarodnom planu, zatim niz problema arhivske građe, publikovanje napisanih radova i dr. Naravno, ovo je samo nekoliko najkрупnijih problema o kojima je na savjetovanju bilo riječi i koji očigledno postoje. Treba napomenuti da je niz pitanja kako metodološke, tako i organizacione prirode ostao otvoren i poslije savjetovanja. Može se očekivati da novoformirano zajedničko tijelo (na savjetovanju mu nije dat definitivan naziv) priđe rješavanju postavljenih pitanja uz punu podršku Koordinacionog odbora i svih onih kojima je stalo do što skorije pojave jedne sintetičke istorije o našem NOR-u i revoluciji.